

УДК 811.161.2'367.3

Т. В. Юрчишин

Комунікативна спрямованість узагальненого змісту

У статті йдеться про комунікативні механізми, які формують необхідність репрезентації узагальненого змісту в структурі висловлення. Автор робить висновок про те, що узагальнення у складі висловлення виконує важливі комунікативні функції. Крім того, у статті визначаються три способи введення узагальнення в структуру висловлення: супровід актуальної інформації; передумовання актуальній інформації; заміщення актуальної інформації.

***Ключові слова:** актуальна інформація, динамічний аспект, комунікативний механізм, комунікативна спрямованість, мовна компетенція.*

В статье речь идет о коммуникативных механизмах, которые формируют необходимость репрезентации обобщённого смысла в структуре высказывания. Автор делает вывод о том, что обобщение в составе высказывания исполняет важные коммуникативные функции. Кроме того, в статье указано три способа введения обобщения в структуру высказывания: сопровождение актуальной информации, предшествование актуальной информации, замещение актуальной информации.

***Ключевые слова:** актуальная информация, динамический аспект, коммуникативный механизм, коммуникативная направленность, речевая компетенция.*

In the article the means forming the necessity of generalized semantic in a statement structure are defined. On the background of substantiation of communicative determination of semantic-syntactic relevance of generalization regularities of its realization concretized as means of generalization implementation into a statement structure are being traced. The author gives summary about communicative function of structures representing generalized semantic.

***Key words:** actual information, dynamic aspect, communicative mechanism, communicative orientation, language competence.*

Узагальнення пов'язане з представленням у реченнєвій структурі певної ситуації дійсності як типової, загальновідомої. Водночас осмислення речення в аспекті динамічної організації, на рівні висловлення, дає підстави для трактування узагальнення як типу

змісту, втіленого в синтаксичній структурі й зумовленого комунікативним спрямуванням висловлення. Йдеться про те, що певна комунікативна ситуація детермінує узагальнення змісту й тим самим впливає на добір та організацію мовних засобів для його вираження. Це узгоджується з висновком Н. Арутюнової, що "комунікативна структура речення формує його семантичну структуру" [1, с. 74].

Узагальнений зміст та його мовну актуалізацію можна скоординувати з феноменом мовної компетенції, запровадженим Н. Хомським. У його інтерпретації мовна компетенція – це факт індивідуального світосприйняття. Вона формується внаслідок взаємодії вроджених знань і пасивно засвоюваного матеріалу [2, с. 86]. Речення узагальненого змісту, репрезентуючи "універсальний еволюційний код глобальних духовних та життєвих знань, що максимально пристосовані до активного засвоєння, запам'ятовування та вживання" [3, с. 17], експлікують фонові знання членів мовної спільноти, а отже, й становлять частину мовної компетенції людини. На цій же основі людина здатна інтуїтивно сприймати узагальнений зміст, переданий засобами рідної мови. Так, узагальнена семантика репрезентується в структурі таких конструкцій, як: *Сумувати – то гріх великий / Без муки не бува моди / Як без хмарних днів не буває літа, так немає того подружнього життя без хатньої чвари / Не можна збирати щось інше, ніж сіялось / До часу збанок воду носить*. Мовна компетенція слухача дозволяє інтуїтивно виявити їх узагальнений зміст. Водночас цей зміст актуалізує себе лише в процесі мовленнєвої діяльності людини на тій підставі, що поза контекстом комунікативний потенціал одиначної реченнєвої структури не ідентифікується. Тому доцільно виявити комунікативні механізми, дія яких детермінує актуалізацію в мовленні узагальненого змісту, втіленого в тій чи іншій мовній структурі, і простежити його комунікативну спрямованість. Розглянемо функціонування поданих речень у ширшому контексті: – *Не сумуй, – кажуть, то гріх великий. Дитина плаче, бо нічого не розуміє, а доросла повинна собі раду дати* (Марко Вовчок). Мовець звертається до слухача з порадою *Не сумуй!*, зміст якої становить актуальну для нього інформацію. Однак адресант, піклуючись про свої інтереси як автора висловлення, намагається сформулювати власні думки так, щоб не тільки донести інформацію, а й, надаючи висловленню переконливості, вплинути на адресата. З цією метою автор супроводжує вираження актуального змісту конструкціями, що передають загальнолюдський досвід: *Сумувати – то гріх великий. Дитина*

плаче, бо нічого не розуміє, а доросла повинна собі раду дати. Залучаючи таким чином слухача до знання загалу, мовець детермінує для нього певні імплікатури – прагматичні компоненти змісту повідомлення, які виводяться адресатом з контексту спілкування [4, с. 326]. Порівняй: 1) *Сумувати – гріх, ні до чого доброго не приведе. Грішити не гоже. Це перевірено часом. Якщо я сумую, то я грішу і тим самим готую для себе неприємності. Отже, не треба сумувати.* 2) *Я не дитина, а доросла людина. Якщо я доросла людина, то повинна взяти на себе відповідальність за своє життя і перестати сумувати.* Внаслідок цих висновків слухач схиляється до того, до чого спонукає його мовець.

Подібне спостерігаємо й у діалозі:

Зінька: *Та щоб отаке терпіти?*

Дзвонарська: *Е, стражданіє прийняти прийдеться. Без муки не бува моди.*

Зінька: *Ну, добре. Сьогодні я маю бути гарна* (М. Старицький). Актуальна інформація зосереджена в реченнєвій структурі *Е, стражданіє прийняти прийдеться*. Однак мовець, відчуваючи, що такого висловлення буде недостатньо для переконання співрозмовника, долучає ще загальновідому сентенцію **Без муки не бува моди**, спонукаючи слухача до імплікатури, як-от: *Мода завжди вимагає певних мук, страждань. Якщо людина хоче бути модною, то повинна все терпіти. Я теж хочу бути модною та красивою, тому мушу долати труднощі і муки.* Внаслідок таких роздумів співрозмовник погоджується виконати те, до чого його схиляє мовець.

Автор висловлення може вдаватися й до своєрідної синтагмової інверсії: він репрезентує слухачеві узагальнення, готуючи його до більш свідомого сприйняття основної інформації. У такий спосіб мовець формує мовну перспективу, яка "проявляється у вигляді сигналів, що орієнтують комунікантів стосовно напрямку та інтенсивності розвитку подій" [5, с. 9]. Для прикладу дивись висловлення: **Як без хмарних днів не буває літа, так немає того подружнього життя без хатньої чвари. Прийшов час, коли і вони мусіли погиркатися** (С. Васильченко). Оповідач-автор звертається до всіх читачів та за допомогою висловлення узагальненого змісту готує їх до сприйняття наступних змін у житті головних героїв, подій, які хоча й не зовсім приємні, очікувані та бажані, але відповідають універсальним законам людського буття. Це наштовхує адресата на імплікацію: *Якщо у всіх подружніх пар бувають суперечки та сварки, то, мабуть, і головні герої змушені підкоритися цій закономірності*

життя та пройти кризу випробування. Цей же прийом простежується у висловленні: *Нарешті він почав говорити і про їхні домашні обставини, порушив поведінку брата. – Не можна збирати щось інше, ніж сіялось. – Закинула вона байдужо. – Родичі самі винні, що він пропадає* (О. Кобилянська). Докору *Родичі самі винні, що він пропадає* передує узагальнене висловлення. Залучаючи в такий спосіб слухача до загальнолюдської спільноти, мовець визначає для співрозмовника імплікатуру: *Якщо посіяти (покласти в основу) щось погане, то такими ж будуть і плоди (наслідки). Основу життєвої позиції закладають батьки. Якщо син не знаходить свого місця в житті, то в цьому і їх вина*. Використання сентенції дещо послаблює докір, нейтралізуючи суб'єктивність. Аналогічний ефект простежуємо й у контексті:

– *То вже, батьку, не такий вік, щоб можна не вважати на себе.*

– *Авжеж, не жарти! Але, як бачите, я поки що даю собі раду.*

– *Так, так, але до часу збанок воду носить. Пора подумати про заповіт* (Б. Лепкий). Мовець також спочатку репрезентує узагальнене висловлення, здатне підготувати адресата до наступної пропозиції, яка, без сумніву, виглядає не зовсім коректною. Загальновідоме прислів'я пом'якшує комунікативний намір мовця і водночас надає більшої переконливості спонуканню, формуючи у слухача мотиви для реалізації спонукуваної дії на основі імплікатури такого плану: *Усьому приходить кінець. Це загальновідомо, і я не виняток. Якщо це так, то нема нічого страшного в тому, аби подумати про заповіт*.

Викладене дає змогу систематизувати комунікативні функції узагальнення у структурі висловлення: 1) надання переконливості, семантичної достатності актуальній, необхідній інформації; 2) підготовка до її сприймання; 3) опосередкована репрезентація основної інформації.

У цілому узагальнений зміст у структурі висловлення супроводжує актуальне для мовця повідомлення, деталізуючи та семантично увиразнюючи його. При цьому актуальний та узагальнений зміст можна розглядати з погляду критеріїв необхідності та достатності. Актуальна інформація осмислюється як необхідна. Однак мовець, піклуючись про свої інтереси як автора висловлення, намагається формулювати думки так, щоб не тільки донести до слухача сутність висловленого, а й справити відповідне враження, надати висловленню більшої переконливості. Для того щоб здійснити свій комунікативний намір, він прагне доповнити висловлення вивідними

досвідними знаннями. З цією метою адресант уживає речення узагальненого змісту, яке, так чи інакше узгоджуючись із необхідним повідомленням, породжує супровідні імплікації. Відповідно зміст узагальненої конструкції осмислюється як комунікативно достатня інформація. Як приклад наводяться висловлення: *Не журися, – заспокоював свою жінку отець Ілецький. – Дав Бог діти, то дасть і на діти. Нас також семеро було в хаті, і яюсь...* (Б. Лепкий). Висловлення *Не журися!* містить необхідну актуальну інформацію, за допомогою якої мовець намагається втішити свою дружину. Адресант відчуває, що сказав саме те необхідне, що мав сказати, але воно є недостатнім для досягнення бажаного результату. Це й спонукає мовця вдатись до узагальнення, яке, на його погляд, повинно забезпечити змістову достатність висловлення і належний комунікативний ефект.

Комунікативний статус узагальнення як достатнього змісту, що при спілкуванні корелює з актуальною, необхідною інформацією, підтверджують й увиразнюють висловлення, які експлікують ситуацію добору, пошуку достатньої інформації. У них мовець подає актуальну для нього інформацію, а паралельно для забезпечення ефективної реалізації свого наміру вдається до пошуку типів змісту, які вербалізуються відповідно до рівня їх здатності переконати адресата, порівняймо: – *Ну, ну, Регінко, обітрися. Се було потрібне і для тебе, і для мене. Се не зі злого серця, а для нашого добра. Від любого пана мила й рана* (І. Франко). Спочатку формулюється безпосереднє прохання: *Ну-ну, Регінко, обітрися*. Відчуваючи провину, мовець усвідомлює недостатність одного лише прохання та вдається до формування мотиву для спонукованої дії: *Се було потрібне і для тебе, і для мене*. Але адресант передбачає, що такого виправдання також недостатньо, і шукає переконливіший засіб мовленнєвого впливу, як-от: *Се не зі злого серця, а для нашого добра*. Зрештою, сумніваючись у переконливості своїх аргументів, мовець виголошує загальновідомий вислів *Від любого пана мила й рана*, який, на його думку, остаточно допоможе досягнути поставленої комунікативної мети.

Серед комунікативно однорідних висловлень, призначених забезпечити достатність актуальної інформації, які мовець виголошує згідно з наростанням їх семантико-прагматичного потенціалу, узагальнення постає як найбільш значуща інформація, що відповідно завершує градаційний ряд та ситуацію комунікативних труднощів і пошуку. Для підтвердження наведемо приклад:

– *Мамо, ми вже не зможемо бути разом. Мар'янка знову поїде туди, де була зі своїм татом...*

– *Та то всяке буває, сину... А може, у неї все зовсім по-іншому складеться. Час змінює плани. Час – великий дохтор* (М. Вакалюк-Дорошенко). Мовби сумніваючись у дієвості, переконливості актуальної інформації, що імплікується як *Не сумуй! Не переживай!*, мовець її не вербалізує, заступаючи узагальненням *Та то всяке буває*, що перебирає на себе функцію втішання. Відчуваючи недостатність такої аргументації, мовець продовжує комунікативний пошук переконливішої, достатньої інформації. Градаційно це виглядає так: *А може, у неї все інакше складеться... Час змінює плани. Час – великий дохтор*. Наведений ряд завершують саме узагальнення, виконуючи роль інформаційно-прагматичної домінанти: *Час змінює плани. Час – великий дохтор*.

Подібні висловлення підтверджують статус узагальнення як достатнього змісту, що в контексті ширшого висловлення корелює з актуальною, необхідною інформацією. З іншого боку, вони засвідчують, що узагальнений зміст виводиться з системи певних фонових знань людини в процесі пошуку найоптимальніших засобів реалізації комунікативного наміру мовця.

Теза про те, що узагальнення сприяє ефективнішому досягненню комунікативного наміру мовця, детермінує аналіз реакції адресата на пропонуване йому узагальнене висловлення та актуалізує явище зворотного комунікативного зв'язку. Він трактується як "реакція адресата на повідомлення, яке допомагає адресантові зорієнтуватися в особі адресата, визначити міру дієвості своїх аргументів, переконатися в досягненні чи недосягненні комунікативної мети" [4, с. 67]. Відповідно наводиться приклад:

Василь: *Побалакати хочу з тобою.*

Галя: *Приходь додому та й побалакай, поки не виженуть.*

Василь: *Мабуть, не прийду... Тотож-бо й є, що виженуть.*

Галя: *А вовка боїшся, то й в ліс не ходи.*

Василь: *Ні, я прийду... завтра прийду... бо ти мені... така люба...* (М. Старицький). Актуальна інформація, яку виголошує мовець, становить зміст спонування: *Приходь додому...* Однак співрозмовник відмовляється від пропозиції. Відповідно мовець зазнає комунікативної невдачі. Ситуація змінюється, коли він вдається до висловлення узагальненого змісту: *А вовка боїшся, то й в ліс не ходи*, з якого адресат робить висновок, що його підозрюють у боягузстві. Це спонукає співрозмовника до спростування, чим досягається

бажаний для мовця результат. Підтвердженням цього є репліка: *Ні, я прийду*. Роль зворотного зв'язку як увиразнювача функціонального навантаження речень узагальненого змісту демонструє також наступний контекст:

Мотря: *І ти його цілувала?!*

Наталка: *Атож, дивилася б!*

Мотря: *Ой, гріх же так!*

Наталка: *Гріх у міх, а спасіння в торбу! Треба так діувати, щоб було що і на старість згадати.*

Мотря: *А й справді. Для того і молоді літа...* (М. Старицький).

Мотря засуджує вчинок співрозмовниці. Наталка, виправдовуючись, вдається до градації узагальнень – життєвих формул (*Гріх у міх, а спасіння в торбу! Треба так діувати, щоб було що на старість згадати*), чим переконує Мотрю в правильності своїх вчинків і навіть домагається від неї схвалення такої поведінки: *А й справді... Для того і молоді літа...*

Отож, аналіз зворотного зв'язку, важливого в комунікації, виразно підтверджує комунікативну спрямованість висловлень узагальненого змісту. Її реалізація охоплює такі етапи: 1) намір мовця ефективно донести до слухача актуальну, необхідну інформацію, повідомити про стан справ; 2) бажання адресанта зробити своє висловлення семантично достатнім; 3) вибір із системи фонових знань висловлення узагальненого змісту, яке адекватне для актуального стану справ і достатнє для семантико-прагматичного увиразнення необхідної інформації.

Встановлено також три способи введення узагальнення в структуру висловлення: 1) супровід актуальної інформації; 2) передудання актуальній інформації; 3) заміщення актуальної інформації. При цьому зміст актуальної інформації та узагальнення співвідносяться між собою відповідно до критерію необхідне / достатнє. Кожен із указаних способів відзначається певним комунікативним навантаженням речень узагальненого змісту: 1) супроводжуючи актуальну інформацію, вони забезпечують її семантичну достатність; 2) передуючи актуальній інформації, готують до якомога ефективнішого її сприймання; 3) заступаючи актуальну інформацію, узагальнення репрезентує її опосередковано, зокрема через викликані імплікації, що спираються на фонові знання.

Чинники, що створюють необхідність узагальнення змісту в реченнєвій структурі, визначаються як: 1) потреба в наданні належної переконливості змісту висловлення / актуальному повідомленню;

2) намагання мовця ефективно впливати на слухача. Комунікативна спрямованість узагальненого змісту детермінує увагу до мовленнєвих ситуацій, які реалізують узагальнення.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логические проблемы : монография / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
2. Хомский Н. Язык и мышление : монография / Н. Хомский. – М., 1972. – С. 86–112.
3. Корень О. В. Системно-функціональні особливості англійських прислів'їв : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Корень О. В. ; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2000. – 20 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич ; ред. Є. А. Карпіловська, Л. М. Полюга. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
5. Прутчикова В. В. Семантико-функціональні особливості німецьких висловлень-прислів'їв : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Прутчикова В. В. ; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2003. – 17 с.